

Tevrat Tenkit Geleneğinin Öncüsü: İbn Hazm mı Spinoza mı?

Yasin MERAL*

Özet:

Hiz. Musa'ya verilifinden itibaren çok farklı safhalardan geçerek günümüze ulaşan Tevrat, ilim adamları tarafından kritiğe tabi tutulmuştur. Tevrat Tenkidi olarak adlandırılan bu çabalar, Batı ilmi literatüründe genellikle Spinoza'yla başlatılmaktadır. Spinoza'nın Tevrat eleştirisi incelendiğinde onun iddialarıyla on birinci asırda yaşamış İslam bilgini İbn Hazm'ın iddialarının şaşırtıcı bir şekilde benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bu makalede Spinoza ve İbn Hazm'ın iddiaları karşılaştırılacak ve Tevrat tenkit geleneğinin başlangıcıyla ilgili değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İbn Hazm, Spinoza, Tevrat tenkidi, Hiz. Musa, hahamlar, tahrif

Who is the Pioneer of Torah Criticism Tradition: Ibn Hazm or Spinoza?

Abstract:

The Torah, which was given to the Prophet Moses, since then passed through various stages and has been subjected to criticism by the scholars. Generally it is agreed that these studies called as Torah Criticism began with Spinoza in Western scientific literature. When Spinoza's criticism of Torah was examined, amazing similarities have been seen with critiques of Muslim scholar Ibn Hazm who lived in the eleventh century. In this article, the critiques of Spinoza and Ibn Hazm will be compared and some evaluations about the beginning of Torah criticism tradition will be made.

Key Words: Ibn Hazm, Spinoza, Torah criticism, Prophet Moses, rabbis, falsification

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

İbn Hazm (ö. 1064), Endülüs ilim medeniyetinin en önemli isimlerinden birisidir. Çok yönlü bir âlim olması sebebiyle kaleme aldığı metinler, bugün çok farklı akademik alanların ana çalışma konuları arasındadır. İbn Hazm'ı Dinler Tarihi alanında önemli kılan hususların başında ise Yahudilik ve Hristiyanlıkla ilgili değerlendirmeleri gelmektedir. Özellikle onun Yahudilik eleştirisi günümüz Tevrat tenkidi araştırmaları açısından önem taşımaktadır. İbn Hazm'ın Yahudilikle ilgili yazdığı çalışma incelendiğinde bu metnin, Yahudilikle ilgili bilgi sahibi olmak isteyenlerin ihtiyacını karşılamak için değil, Yahudiliğin ve özelde de Tevrat'ın çelişkilerini göstermek için kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda onun çalışması, reddiye türü eserlere örnek olarak gösterilebilir.

İbn Hazm, 994 yılında Endülüs'te Kurtuba şehrinde dünyaya geldi. Endülüs Emevi yönetiminde devlet görevlerinde bulunan saygın bir ailenin ferdi olan İbn Hazm, küçük yaştan itibaren temel İslam ilimlerini tahsil etti. İbn Hazm, Abdülmelik el-Muzaffer'in 1008'deki ölümünden 1031 yılına kadar süren kargaşa döneminde Endülüs'te merkeziyetçi bir idarenin devamından yana tavır almıştır. Kargaşa döneminin ilk yıllarında abisi ve babasını kaybetmesi onun sıkıntısını daha da artırmıştır. Endülüs'teki olaylar kontrolden çıkınca devlet parçalanmış ve Tavaif dönemi (1031-1090) olarak da bilinen küçük emirliklerin hüküm sürdüğü dönem başlamıştır. Aile olarak devletle iç içe oldukları için İbn Hazm da yaşanan kargaşalardan nasibini almıştır. İbn Hazm, bu dönemde birkaç kere hapse atılmış ve sürgüne gönderilmiştir. Bu süre zarfında kendi çağdaşı olan Samuel ibn Nagrila ha-Nagid (ö. 1055) gibi Yahudi birisinin Granada sultanlığında vezirlik yapması da İbn Hazm'ı rahatsız etmiş olmalıdır.

İbn Nagrila, 993 yılında Kurtuba'da doğmuş ve iyi bir İbranice-Arapça dil eğitimi almıştır. Baskılar üzerine 1013 yılında Kurtuba'yı terk ederek Malaga'ya yerleşen İbn Nagrila, burada bir dükkân açarak ticaretle uğraşmıştır. İbn Nagrila'nın yolu beldede Berberilerin Granada Sultanlığında kâtip olan İbn Arif'le keşişmiştir. İbn Arif, onun Arapça'daki hâkimiyetini fark ederek saraya kâtip olarak alınmasını sağlamıştır. İbn Nagrila zaman içerisinde vezirliğe hatta ordu komutanlığına kadar yükselmiştir. 1027 yılında nagid (Yahudilerin reisi) ünvanını alan İbn Nagrila, 1038-1055 yılları arasında ordunun en yetkili ismi hâline gelmiştir.¹ Bazı araştırmacılar İbn Hazm'ın Yahudiler ve Tevrat hakkında sert bir üslup kullanmasını Endülüs'te aynı ortamda yaşadığı İbn Nagrila ile olan rekabet duygusuna bağlamaktadır. Zira İbn Nagrila'nın Endülüs'teki konumu düzenli olarak yükselirken İbn Hazm tam aksine itibarsızlaştırılmıştır.² Nitekim İbn Hazm'ın günümüze ulaşan eserlerinden biri de "İbn Nagrila'ya reddiye" başlığını taşımaktadır.³

1 Abraham Meir Habermann, "Samuel Ha-Nagid", *Encyclopaedia Judaica*, ed. Michael Berenbaum/Fred Skolnik, 2nd ed, vol. 17, Macmillan Reference, Detroit 2007, ss. 776-777. Muhtemelen ordu komutanlığı ile kastedilen vezirliğinin askeri işlerden sorumlu (savunma bakanlığı?) bir görev olduğundan kaynaklanmaktadır.

2 Ross Brann, *Power in the Portrayal*, Princeton University Press, New Jersey 2002, ss. 80-81.

3 İbn Hazm'a ait *er-Red ala Ibn Nagrila* adlı eserin gerçek muhatabının İbn Nagrila olup olmadığını araş-

Gençlik yıllarını refah içinde geçiren İbn Hazm'ın siyasi kargaşalardan sonra rahat yüzü görmemesi onda çok ağır etkiler bırakmıştır. Buna rağmen kargaşa ve gerilimin egemen olduğu bu dönemde de İbn Hazm'ın yöneticileri eleştirmekten çekinmediği bilinmektedir.⁴ İbn Hazm'ın yaşadığı dönemdeki siyasi çalkantılar ve kendisinin inişli-çıkışlı hayatı da eserlerinde etkisini göstermektedir. Bu anlamda onun Yahudilik ve Hristiyanlık eleştirisini sadece ilmi bir faaliyet olarak değil kendi dönemindeki Yahudi ve Hristiyanların devlet görevlerinde önemli makamlara atanmasına tepki olarak görmek mümkündür. Nitekim bazı araştırmacılar onun bu çalışmalarını literatüre katkı amaçlı yapılan bir çalışmadan ziyade siyasi alanda yapılan hataları göz önüne sererek bundan vazgeçilmesine yönelik bir çağrı olarak görmüştür.⁵ Yukarıda ifade edilen gerekçeler ve siyasi ortam bir arada düşünüldüğünde onun birinci amacının İslam toplumu ve devletinin yeniden ayağa kaldırılması olduğu düşünülebilir.

İbn Hazm'ın Tevrat ve Yahudilik eleştirisi, bir makalenin konusu olamayacak kadar hacimli ve detaylıdır. Gerek yurt dışında gerekse ülkemizde İbn Hazm'ın Yahudilikle ilgili değerlendirmelerini farklı yönlerden inceleyen kitap ve makale çalışmaları yapılmıştır. Biz bu çalışmamızda İbn Hazm'ın Tevrat'la ilgili eleştirilerini tek tek incelemek yerine onun bu çalışmasının Tevrat tenkit geleneğindeki yeri üzerinde duracak ve Tevrat tenkit geleneğinin öncüsü kabul edilen Spinoza (ö. 1677) ile karşılaştırmasını yapmaya çalışacağız.

İbn Hazm'ın Reddiyesinin İlmî Değeri

İbn Hazm, reddiyesinde büyük ölçüde Tevrat'ın metnine dayanarak eleştirilerde bulunmaktadır. Bu anlamda onun, Tevrat'ı çok iyi bir incelemeye tabi tuttuğu açıktır. İbn Hazm'ın Tevrat'tan yaptığı alıntılarda hangi Tevrat'ı kullandığı araştırmacılar arasında tartışma konusudur. Yazılarında onun İbranice bilmediği, Tevrat'ın orijinal İbranice metnini kullanmadığı fakat bazı teknik tabirlerden haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Hirschfeld, İbn Hazm'ın Saadya Gaon tarafından yapılan Tevrat'ın Arapça çevirisine sahip olduğunu iddia etmektedir. O, Saadya'nın çevirisi ile İbn Hazm'ın kullandığı metin arasındaki benzerlikleri birkaç örnek üzerinden dile getirmektedir.⁶

tırmacılar arasında tartışma konusudur. Tartışmalar için bkz. Brann, *Power in the Portrayal*, ss. 75-90; Stroumsa, bu eserin İbn Ravendi'ye karşı yazıldığını ortaya koymaktadır. Bkz. Sarah Stroumsa, "From Muslim Heresy to Jewish-Muslim Polemics: İbn al-Râwandî's Kitâb al-Dâmigh", *Journal of the American Oriental Society* 107/4 (1987), ss. 767-772. Ayrıca Türkçe çalışma için bkz. Zeynep Yücedoğru, *İbn Hazm ve er-Red 'Alâ İbni'n-Nağrile el-Yehûdî İsimli Reddiyesinin Analizi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2009.

- 4 İbn Hazm yaşadığı ortam ve yazılarına etkisiyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Yunus Apaydın, "İbn Hazm", *DİA*, c. 20, İstanbul 1999, ss. 39-41; Süleyman Turan, "Dinler Tarihcisi olarak İbn Hazm", *Milî ve Nihal*, 6/3 (2009), ss. 44-52; Theodore Pulcini, *Exegesis as Polemical Discourse*, Scholars Press, 1998, ss. 169-183; Ghulam Haider Aasi, *Muslim understanding of other religions: An analytical study of İbn Hazm's Kitâb al-FasI fi al-Milal wa al-Ahwa wa al-Nihal*, Doktora Tezi, Temple University 1987, ss. 50-69.
- 5 Pulcini, *Exegesis as Polemical Discourse*, ss. 194-196.
- 6 Hartwig Hirschfeld, "Mohammedan Criticism of the Bible", *The Jewish Quarterly Review*, 13/2 (1901), s. 226.

Goldziher ise bu iddiayı reddetmekte ve İbn Hazm'ın Arap-Hristiyanlar tarafından kullanılan Arapça çeviriyi esas aldığı iddia etmektedir.⁷ Pulcini de İbn Hazm'ın kullandığı Tevrat'ın Latince'den tercüme edilmiş ve Endülü's'teki Mozarab Hristiyanlar tarafından kullanılan Arapça Tevrat olduğunu örneklerle ortaya koymaktadır. Bu örneklerde İbn Hazm'ın alıntılıdığı metin, Yahudilerin kullandığı metinle farklılık arz etmektedir. Pulcini'ye göre İbn Hazm'ın kullandığı metinlerdeki yanlışlıklar/farklılıklar, Latince'den Arapçaya çeviri sırasında tercüman tarafından yapılmıştır.⁸

İbn Hazm'ın Yahudilik eleştirilerini sağlıklı bir değerlendirmeye tabi tutabilmek için çalışmasının reddiye geleneğindeki yerinin tespiti de önem arz etmektedir. İbn Hazm'ın reddiyesinin, diğer Müslüman âlimlerin Yahudiliğe yazdığı reddiyelerle karşılaştırıldığında ciddi emek mahsulü ve kafa yorulmuş bir çalışma olduğu görülür. Zira Orta Çağ'da Yahudiliğe karşı yazılmış reddiyelerin çoğu hamasî duygularla çok fazla zahmet çekilmeden yüzeysel konular hakkında daha önce söylenen şeyleri tekrardan ibarettir. Örneğin konuyla ilgili en fazla alıntılar Karafî (ö. 1285) ve İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 1350) gibi isimlerin Yahudilikle ilgili metinleri intihal denecek derecede Samuel Mağribî'nin (ö. 1175) "*İfhamu'l-Yehud*" adlı eserine dayanmaktadır.⁹

İbn Hazm'ın Yahudiliğe reddiyesini diğer reddiyelerden farklı kılan bazı özellikler mevcuttur. Öncelikle o, Yahudiliğe reddiye yazan Müslüman bilginlerden -metni elimize ulaşan- ilk ve en ciddi olanıdır. Zira İslam tarihinde özel olarak Yahudiliğe reddiye yazanlar genelde Yahudilikten İslam'a geçmiş mühtedilerdir. Yahudilik hakkında Müslümanlara nazaran daha fazla bilgi sahibi oldukları için mühtediler İbranice bilmenin verdiği avantajla da Yahudiliğe reddiye yazmışlardır. Fakat hiçbirisinin reddiyesi İbn Hazm'ın reddiyesi kadar detaylı ve ince işçilik ürünü bir çalışma değildir. Yahudi mühtedilerin reddiyesiyle kıyaslandığında İbn Hazm'ın reddiyesinin çok titiz bir çalışmanın meyvesi olduğu görülmektedir.¹⁰

İbn Hazm'ın reddiyesiyle ilgili bir diğer önemli husus, onun bu çalışmasının Yahudiler arasında karşılığının olmasıdır. Bir diğer ifadeyle İbn Hazm'ın Yahudiliğe

7 Goldziher, "Ehli Kitaba Karşı İslam Polemiği-II", çev. Cihad Tunç, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 5 (1982), s. 260.

8 Pulcini, *Exegesis as Polemical Discourse*, ss. 185-187.

9 Karafî ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin İfhamu'l-Yehud'dan alıntılarının analizi için bkz. Fatma Betül Taş, *Samuel b. Yahya el-Mağribî, "İfhamu'l-Yehud" Adlı Eseri ve Reddiye Geleneğindeki Yeri*, yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014.

10 İbn Hazm'ın Tevrat'la ilgili eleştirileri için bkz. Süleyman Turan, "Dinler Tarihcisi olarak İbn Hazm", *Milîl ve Nihal*, 6/3 (2009), ss. 41-79; Baki Adam, "Tevrat'ın Tahriî Meselesine Müslüman ve Yahudi Cephesinden Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36 (1997), ss. 366-374; Muhammet Tarakçı, "Tevrat ve İncil'ın Tahriî ile İlgili Kur'an Ayetlerinin Anlaşılması Sorunu", *Usûl*, 2/2 (2004), ss. 33-54; Eldar Hasanov, "Metin Tahriî Bağlamında İbn Hazm'ın Tevrat'ı Eleştiri Metodu Üzerine", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35/2 (2008), ss. 113-132; Camilla Adang, *Muslim Writers on Judaism and the Hebrew Bible*, Brill, Leiden 1996, ss. 94-109; 133-138; 184-191; 216-222; 237-248; Pulcini, *Exegesis as Polemical Discourse*, ss. 57-95; Hanna E. Kassis, "Critique of Scriptures: Polemics of al-Jahiz and Ibn Hazm against Christianity and Judaism", *Religious Apologetics-Philosophical Argumentation*, ed. Yossef Schwartz, Volkhard Krechss, Mohr Siebeck, Tübingen 2004, ss. 245-248; Martin Jacobs, "Interreligious

reddiyesi Yahudiler tarafından da ciddiye alınmış ve kendisinden bir buçuk asır sonra kendisine cevap verilmiştir. Şlomo ibn Adret (ö. 1310), İbn Hazm'ın iddialarına cevap vermek üzere Maamar 'al Yişma 'el adlı risalesini kaleme almıştır. İbn Adret, eserinde İbn Hazm'a hakaretler yağdırmaktadır. Bunun temel sebebi İbn Hazm'ın da benzer şekilde çok ağır hakaretlerle Yahudilik ve Tevrat eleştirisi yapmasıdır. İbn Adret'in İbn Hazm'ın eleştirilerine cevap vermek yerine polemik yapması dikkat çekmektedir. Bu anlamda İbn Hazm'ın Tevrat'la ilgili çelişkilerine değinmekle birlikte cevap vermemesi ve konuyu geçiştirmesi gözden kaçmamaktadır.¹¹

İbn Hazm'ın Yahudiliğe reddiyesindeki dikkat çeken bir diğer husus da kullandığı üsluptur. O, eserinde Yahudiler ve Tevrat'taki anlatımlar için açık, büyük ve rezil bir yalan (kizb fâdih, kizb azîm, kizb fâhiş, kizb zâhir), apaçık hurafeler (el-hurâfâtü'l-bârîde), başı sonunu yalanlayan sözler (kelâmun yukezzibu evveluhu ahirehu) gibi ağır hakaret ifadeleri kullanmaktadır.¹²

Her ne kadar tahrif edildiğine inansalar da İslam âlimleri eleştirilerini tahrifi yapan Yahudilere yönelmişler ve Tevrat'ın kendisiyle ilgili ağır ifadelerden kaçınmışlardır. İbn Hazm ise bizzat Tevrat'ın metnini hedef almış ve çok ağır ifadeler kullanmıştır. İlginç bir şekilde Tevrat'a yapılan reddiye literatürü içerisinde dönüm noktası olan İbn Hazm'ın bu üslubu kendisinden sonra gelen âlimler tarafından benimsenmemiştir. İbn Hazm'ın bu eserinden istifade edilmekle birlikte bu üslubun İslam âlimleri tarafından onay görmediği anlaşılmaktadır. İbn Hazm, Tevrat'ın tahrif edildiğini savunan âlimlerin başında gelmektedir. Aslında İbn Hazm'ın kendi dönemine gelene kadar Tevrat'a yönelik kullanılan yumuşak üslup İbn Hazm tarafından sakıncalı bulunmakta ve kendisi ona kutsallığı bir kenara, hakareti hak eden bir kitap olarak muamele etmektedir. İbn Hazm, Müslümanlardan Tevrat ve İncil'in tahrif edildiğine inanmayan insanlar olduğunu ifade ederek bunu ahmaklık olarak nitelendirmektedir. Onun kızgınlığının altında yatan sebeplerden biri de İslam âlimlerinden bazılarının bu şekilde düşünceleri olabilir.¹³

İbn Hazm'ın -edisonlara göre farklılık arz etmekle birlikte- yüz sayfayı aşkın olan Yahudilik eleştirisi dikkat çekici bir ayrıntıya sahiptir. İbn Hazm'ın Tevrat eleştirileri dikkatlice incelendiğinde onun eleştirilerinin kahir ekseriyetinin Tevrat'ın Tekvin kitabıyla ilgili olduğu görülmektedir. İbn Hazm'ın neden Tekvin kitabına yoğunlaştığı merak konusudur. Bu konuda iki temel ihtimal öne sürülebilir. İlk olarak Tevrat'ın ilk kitabı olması hasebiyle İbn Hazm, incelemesine bu kitaptan başlamış fakat detaylı incelemelerinin çok bir yekün tutması ihtimaline binaen diğer kitaplara yeterince za-

Polemics in Medieval Spain: Biblical Interpretation between Ibn Hazm, Shlomoh Ibn Adret, and Shim'on Ben Semah Duran" *Gershom Scholem (1897-1982): In Memoriam*, c. 2, ed. Joseph Dan (Jerusalem Studies in Jewish Thought, 21; Jerusalem: Hebrew University, 2007), ss. 35-57.

11 İbn Hazm'a yazılan reddiyenin analizi için bkz. Yasin Meral, "Yahudi Din Bilgini Şlomo ibn Adret'in İbn Hazm'a Reddiyesi: Maamar al Yişmael", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 28 (2012), ss. 45-59.

12 Bkz. İbn Hazm, *Kitabu'l-fasl*, c. 1, s. 203, 205, 208-211, 216, 218, 220, 224-225, 228, 235, 242, 245, 247, 249, 252, 259, 263, 269, 279, 283, 303, 309, 321.

13 İbn Hazm, *Kitabu'l-fasl*, c. I, ss. 317-318.

man ayırmamıştır. Zira İbn Hazm'ın her bir kitabı bu titizlikle incelemesi durumunda her bir kitap için bir cilt yazması gerekebilirdi. İkinci bir ihtimal de Tekvin kitabının içeriği itibariyle diğer kitaplara nazaran en sıkıntılı kitap olmasıdır. İbn Hazm Tevrat'ı incelerken sayısal hatalar, kronolojik sorunlar ve gayr-i ahlakî anlatımlara odaklanmıştır. Bu üç temel sorunun en yoğun bir şekilde yer aldığı kitap olması sebebiyle Tekvin kitabını örneklem olarak değerlendirmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

İbn Hazm'ın Yahudilik eleştirisinin belki de en önemli özelliği edebî tür olarak literatüre yaptığı katkıdır. Bir diğer ifadeyle İbn Hazm'ın Yahudilik eleştirisi Batı'da Biblical Criticism¹⁴ olarak isimlendirilen Tevrat tenkit geleneği adlı yeni bir alanın temel ve öncü kitaplarından biridir. İbn Hazm'ın Yahudilik eleştirisinden haberi olmayan (?) batılı akademisyenler örneklerle gösterdiği çelişkiler nedeniyle Spinoza'yı Tevrat tenkit geleneğinde öncü kabul etmektedirler. Fakat İbn Hazm'ın Tevrat eleştirisinden haberdar olan ilim çevreleri İbn Hazm'ın Spinoza'dan önce bunu dile getirdiğini itiraf etmektedirler. Freedman bu anlamda İbn Hazm'ı modern anlamdaki Kitabı Mukaddes araştırmalarının öncüsü olarak tanımlamaktadır.¹⁵ Perlmann da İbn Hazm'ın Yahudiliğe reddiyesini, Müslüman bir âlim tarafından Yahudiliğe karşı yazılıp günümüze ulaşan tek eser olarak nitelemektedir. Ona göre İbn Hazm'ın bu eseri Tevrat tenkit geleneğinin örneğini sergilemektedir.¹⁶ Goldziher, İbn Hazm'ın Tevrat tenkidi için "İspatlanan tenakuzlara gelince, bu ispatlar cidden Avrupa'daki Tevrat'ın ilk beş kitabına yapılan ilk tenkid girişimlerini hatırlatır; her hâlükârda bu ispatlar böyle bir tenkidin ilk tecrübeleri olarak addedilebilir."¹⁷ ifadelerini kullanmaktadır. Spinoza'dan altı asır önce yaşayan İbn Hazm'ın hangi konularda benzer eleştiriler öne sürdüğünü karşılaştırmak konunun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Spinoza ve İbn Hazm

Spinoza, 1632 yılında Amsterdam'da Portekiz Yahudi cemaatinden bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Ailesi, Yahudi olarak yetişmesini istedikleri oğullarını Yahudi dini okullarında okutmuşlardır. Genç yaşında eğitimini yarıda bırakıp ailesinin ticari işleriyle uğraşmak zorunda kalmıştır. 1656 yılında görüşlerinden dolayı Amsterdam Yahudi cemaati tarafından cemaatten uzaklaştırmayla (herem) cezalandırılmıştır. Amsterdam'dan ayrılmış fakat ilmi çalışmalarına devam eden Spinoza, Yahudi cemaatlerinin tehditlerine de boyun eğmemiştir. Tevrat'ın oluşumu, metindeki

14 Bu ifade Türkçe'ye *Kutsal Kitap Eleştirisi* olarak çevrilmektedir. Bu ifadenin içine Yeni Ahit de girilmektedir. Fakat biz bu makalede sadece İbn Hazm'ın Yahudi kutsal metinleriyle ilgili eleştirisini inceleyeceğiz. Yahudi kutsal metinler Tanah olarak bilinmektedir. Biz makale boyunca Tevrat kelimesini geniş anlamda Tanah'ı kastetmek üzere kullanacağız.

15 David Freedman, "The Father of Modern Biblical Scholarship", *Journal of the Ancient Near Eastern Society*, 19 (1989), ss. 31-38.

16 Moshe Perlmann, "Eleventh-Century Andalusian Authors on the Jews of Granada", *Proceedings of the American Academy for Jewish Research* 18 (1948-9), s. 271. Tevrat tenkit tarihiyle ilgili Türkçe çalışma için bkz. Muhammed Ali Bağır, *Kutsal Kitap Eleştirisi (Doğuştan, Gelişimi ve Metotları)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2009.

17 Ignaz Goldziher, *"Ehli Kitaba Karşı İslam Polemiği-II"*, çev. Cahid Tunç, s. 260.

çelişkiler ve İbranilerin devlet geleneğiyle ilgili değerlendirmelerini ele aldığı Teolojik-Politik İnceleme adlı eseri alanıyla ilgili dönüm noktalarından biridir.¹⁸

Spinoza, Batı dünyasında Tevrat tenkit geleneğinin öncülerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Onun kutsal metinleri incelemesi, yorumlaması ve mevcut metinler hakkındaki değerlendirmeleri önem arz etmektedir. Spinoza, Yahudi kutsal metinleriyle ilgili çok katı bir anlayışın iyice yerleştiğini bu anlamda kendi eleştirilerinin de geç kalmış bir gayret olduğunu belirtmektedir. İnsanları bu noktada ikna etmenin nerdeyse imkânsız olduğunu ifade eden Spinoza, Abraham İbn Ezra (ö. 1164) gibi bir Yahudi âlimin bile metindeki sıkıntılarını fark etmesine rağmen açıkça bunları ifade edemediğini sadece üstü kapalı ifadeler kullandığını dile getirmektedir.¹⁹ Tevrat tenkidi noktasında kronolojik olarak bakıldığında çok erken dönemlerde filozof Porfiryus (ö. 305), Tevrat'ın Musa'ya ait olmadığını dile getirmiştir. Ona göre Ezra, Musa'dan on bir asır sonra (!) Tevrat'ı yeniden oluşturmuştur.²⁰ Bu anlamda onun bu ifadeleri konuyla ilgili ilk ciddi düşünceler olmakla birlikte metin üzerinde herhangi bir tetkik yapılarak söylenmiş değildir.

Spinoza, Tevrat'tan somut örneklerle metin eleştirisi de yapmaktadır. Tevrat'ın metniyle ilgili sıkıntılarını ilk dile getiren kişinin Abraham ibn Ezra (ö. 1164) olduğuna dikkat çeken Spinoza, İbn Ezra'nın Tevrat'ın Musa'ya ait olması noktasında ikna olmadığını belirtmektedir. Spinoza, İbn Ezra'nın bu düşüncesine rağmen bunu açık bir şekilde ifade etmek yerine nazik bir dil kullanarak imada bulunduğunu belirtmektedir.²¹ Zira Abraham ibn Ezra, Tevrat'a yazdığı şerhte Tesniye kitabının son babının Musa'ya değil Yeşu'ya ait olduğu kanaatinde olduğunu belirtmektedir.²² Spinoza, İbn Ezra'nın Tevrat'ın metninde sıkıntılı olarak gördüğü hususları ana başlıklar hâlinde sıralamaktadır. İbn Ezra'ya göre Tesniye'nin baş tarafı Musa tarafından yazılmamıştır. Çünkü Hz. Musa Ürdün nehrini geçmemiştir. Yine Hz. Musa, yasayı on iki taş tablete yazdığı için²³ bu metnin bugün elimizdeki Tevrat'tan daha kısa bir metin olduğu açıktır. Ayrıca "Musa, yasayı yazdı" şeklindeki ifadeler başka bir kişinin Musa hakkındaki ifadeleridir. Tekvin kitabında geçen "O günlerde orada Kenanlılar yaşıyordu"²⁴ şeklindeki ifadeler, bu metni asırlar sonra yazan birisinin cümleleridir. İbn Ezra bu cümleler için de "Gizemi anlayan sussun!" ifadesini kullanmaktadır.

18 Bu eser Türkçe'ye de çevrilmiştir. Bkz. Benedict de Spinoza, *Teolojik-Politik İncelemeler*, çev. Kazım Arıcan, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012; Benedictus Spinoza, *Teolojik-Politik İncelemeler*, çev. C. B. Akal/R. Ergün, Dost Yayınevi, Ankara 2008.

19 Spinoza, *Theological-Political Treatise*, 8: 1-3, s. 119.

20 *Porphyry's Against the Christians*, ed. R. Joseph Hoffman, Prometheus Books, New York 1994, s. 41.

21 Benedict de Spinoza, *Theological-Political Treatise*, ed. Jonathan Israel, Cambridge University Press, New York 2007, 8: 3, s. 119.

22 *The Commentary of Abraham ibn Ezra on the Pentateuch*, vol.5: Deuteronomy, trans. Jay Shachter, Ktav Publishing House, New Jersey 2003, ss. 180-181.

23 *Tesniye*, 27. Bölüm; *Yeşu*, 8: 37.

24 *Tekvin*, 12: 6.

İbn Ezra benzer şekilde Tekvin kitabında yer alan Moriya Dağı'nın²⁵ Musa zamanında o isimle anılmadığını belirtmektedir. Yine Tesniye Kitabı'nda anlatılan Başan Kralı Og'un yatağının demirden olması konusu da sonradan edinilen bilgi olarak metne parantez içi olarak dâhil edilmiştir.²⁶ II. Samuel Kitabı'nda Başan kralı Og'un yatağıyla ilgili bilgi verilmektedir.²⁷ Bundan da Tesniye'de parantez içinde geçen bilginin sonradan yazıldığı ortaya çıkmaktadır. Yine aynı metnin birkaç satır sonrasında da "Orası, bugüne dek Havot-yair diye anılır."²⁸ ifadesi kullanılmaktadır. İbn Ezra bu örnekleri zikrettikten sonra "Bu problemleri inceleyen gerçeği de anlar." şeklinde bir ifade kullanılmaktadır.²⁹ Spinoza'ya göre bu ifadeler, metni sonradan tedvin eden birisi tarafından kendi döneminin okurlarına bilgi verme amaçlı eklenmiştir. Ona göre bütün bunlar, Tevrat'ın çok sonraki dönemlerde birisi tarafından kaleme alındığını ve bu şahsın kendi dönemindeki insanların bazı ifadeleri anlamama ihtimaline karşın notlar eklediğini göstermektedir.³⁰

Spinoza'nın üzerinde durduğu en önemli konulardan biri, Tanah'ın kitaplarının hangi safhalardan geçerek günümüze ulaştığıyla ilgilidir. Kutsal kitap araştırması için her bir kitabın tarihi serüveninin çok iyi bir şekilde bilinmesi gerektiğine vurgu yapan Spinoza, kitapların hahamlar tarafından dikkatsiz bir şekilde aktarıldığını ve geçirdiği safhalarla ilgili sağlıklı bilgilere sahip olunmadığını belirtmektedir. Ona göre Yahudi din bilginleri, Tanah'la ilgili bilgilerini Yahudi halkı arasında otoritelerini kurmak için kullandılar ve kendi sözlerini Tanrı sözü gibi halka kabul ettirdiler. Spinoza'ya göre kutsal metnin sağlıklı bir şekilde yorumlanabilmesi için tarihi verilerin sağlıklı bir şekilde toplanması gerekmektedir.³¹

Spinoza'nın bu ifadeleri İbn Hazm'ın eserinin pek çok yerinde serpiştirilmiş olarak yer almaktadır. İbn Hazm, özellikle Tevrat'ın Hz. Musa'ya Sina'da vahyedildiği şekliyle korunarak günümüze kadar ulaştığını iddia eden Rabbani Yahudiliğin çelişkisini ortaya koymaktadır. O, Tanah'ın ilgili kitaplarından Yahudi tarihinde kralların putperestlikleri, Tevrat'ın kaybolması, Ahit Sandığı'nın çalınması, Mabel'in yıkılması gibi bir sürü olayı detaylı olarak anlatarak Yahudilerin kendi kitaplarındaki bu anlatımların Tevrat'ın korunmadığını gösterdiğini belirtmektedir. Bu anlamda İbn Hazm, bugün elimizde bulunan Tevrat'ın Hz. Musa'ya verilen Tevrat olma ihtimalini de imkânsız görmektedir.³²

Spinoza'nın dikkat çektiği hususlardan biri de Yehuda ve Tamar hikâyesidir. Hikâyeyi zikretmeden önce metinde geçen bazı kelimelerin sıkıntısına dikkat çeken Spinoza, Hz. Yusuf'un, kardeşleri tarafından satılmasını müteakip "O sıralarda Yehuda,

25 *Tekvin*, 22: 14.

26 *Tesniye*, 3: 11.

27 *II. Samuel*, 12: 30.

28 *Tesniye*, 3: 14.

29 *The Commentary of Abraham ibn Ezra on the Pentateuch*, vol.5: Deuteronomy, ss. 1-2.

30 Spinoza, *Theological-Political Treatise*, 8: 3, ss. 119-121.

31 Spinoza, *Theological-Political Treatise*, 7: 1-2, ss. 97-98.

32 İbn Hazm, *Kitabu'l-fasl*, c. 1, ss. 287-297.

kardeşlerinden ayrılarak Adullamlı Hira adında bir adamın yanına gitti.”³³ cümlesinde geçen “o sıralarda” ifadesinin, metnin sonradan yazıldığına işaret ettiğini belirtmektedir. Yusuf’un kardeşleri tarafından satılmasından Mısır’da göreve gelişine ve kıtlık yıllarına kadar olan süreyi hesaplayan Spinoza, bu süre zarfında yirmi iki yıl geçtiğine değinmektedir. Bu süre zarfında, Yehuda’nın aynı kadından üç çocuğu olmuş, bu çocuklardan ilk doğan büyümüş ve Tamar’ı kendisine eş olarak almış, bu çocuk ölünce Tamar dul kalmış ve diğer erkek kardeş yengesi Tamar’la evlenmiş, o da ölmüş, epey bir müddet sonra da Yehuda’nın kendisi gelini Tamar’la farkında olmadan birlikte olmuştur.³⁴ Tamar, kayınpederi Yehuda’dan hamile kalmış ve ikiz çocuk doğurmuştur. Bu çocuklardan biri olan Peres’in de çocukları olmuştur.³⁵ Spinoza, yirmi iki yıllık bir süre içerisinde bunların gerçekleşmesinin mümkün olmadığını, Ezra’nın farklı anlatımları bir araya getirip sunarken dikkatsiz bir şekilde yazıya geçirdiğini ve çelişkilere dikkat etmediğini belirtmektedir.³⁶ Yakup’un Yusuf tarafından Firavun’a takdim edildiğinde yüz otuz yaşında olduğunu belirten Spinoza, Tekvin kitabındaki hesaplamalara göre Yakup’un Lea ile evlendiğinde seksen dört yaşında olması gerektiğini, Dina’nın da tecavüze uğradığında yedi yaşında olması gerektiğini belirtmektedir.³⁷ Spinoza, bunları naklettikten sonra Tevrat’ı düzensiz, karışık ve kronolojiye ters bilgiler içeren bir kitap olarak nitelermektedir.³⁸

Yehuda ve Tamar hikâyesi İbn Hazm için de önem arz etmektedir. O, bu hikâyeyi detaylı bir şekilde anlattıktan sonra metindeki sıkıntılara dikkat çekmektedir. İbn Hazm’ın burada ilk olarak üzerinde durduğu husus, gayr-i ahlaki anlatımlardır.³⁹ O, daha sonra kronoloji eleştirisi yapmaktadır. Hz. Yusuf’un kardeşleri tarafından on yedi yaşında satıldığını⁴⁰, rüyasını yorumlamak üzere Mısır kralının önüne çıktığında otuz yaşında⁴¹ olduğunu belirten İbn Hazm, Hz. Yakup’un ailesiyle Mısır’a geldiğinde Hz. Yusuf’un otuz dokuz yaşında olduğunu, böylece Hz. Yusuf’un Hz. Yakup’tan ayrılmasıyla kavuşmaları arasında yirmi iki yıllık bir süre olduğunu belirtmektedir.⁴² İbn Hazm, Spinoza’yla neredeyse birebir kelimelerle bu süre zarfında olan olayları sıralamaktadır. Yehuda’nın evliliği, üç çocuğunun oluşu, büyük çocuğun evlenmesi, onun ölümünden sonra sırayla iki kardeşinin yengeleriyle evliliği, Yehuda’nın dul kalan gelini Tamar’la farkında olmayarak birlikte olması ve ondan ikiz çocuğunun olmasını nakletmektedir. İbn Hazm da hesaplama işinde bu kadar cahil bir insan görmediğini,

33 Tekvin, 38: 1.

34 Tekvin, 38. bölüm.

35 Tekvin, 46: 12.

36 Spinoza, *Theological-Political Treatise*, 9: 3, ss. 131-132.

37 Spinoza, *Theological-Political Treatise*, 9: 4, s. 132.

38 Spinoza, *Theological-Political Treatise*, 9: 5, s. 132.

39 İbn Hazm, *Kitabu'l-fasl*, c. 1, ss. 237-239.

40 Tekvin, 37: 2.

41 Tekvin, 41: 46.

42 İbn Hazm, *Kitabu'l-fasl*, c. 1, ss. 240-241.

bunun apaçık bir yalan olduğunu, bu ifadelerin Allah'a ya da Hz. Musa'ya ait olması bir kenara akli başında bir insana bile ait olamayacağını belirtmektedir.⁴³

Spinoza, Tevrat'ta Hz. Musa'yla ilgili kullanılan zamirlerle ilgili de eleştiri de bulunmaktadır. Ona göre, metnin yazarı olarak Musa'nın kendisinden üçüncü tekil şahıs olarak bahsetmesi düşündürücüdür.⁴⁴ Spinoza, ayrıca Tesniye kitabının birinci tekil şahıs olarak Hz. Musa'nın ağzıyla başladığını fakat kitabın sonunda üçüncü tekil şahsa dönüştüğüne dikkat çekmektedir.⁴⁵ Ona göre Tesniye'nin sonunda Hz. Musa'nın kendi ölümünü anlatması, kendisini diğer peygamberlerle kıyaslaması gibi ifadeler de Hz. Musa'nın elinden çıkmış olamaz. Spinoza, Hz. Musa'nın ölümünün anlatıldığı pasajdaki "Bugüne dek mezarının nerede olduğunu kimse bilmiyor."⁴⁶ ifadesinin de bu metni yıllar sonra kaleme alan bir tarihçinin düştüğü bir not olduğunun çok açık olduğunu belirtmektedir.⁴⁷

İbn Hazm, Tesniye kitabının son kısmını benzer cümlelerle eleştirmektedir. O, önce Tesniye kitabından Hz. Musa'nın Moab diyarında yüz yirmi yaşında öldüğünü, İsrailoğullarının kendisine otuz gün yas tuttuğunu, ardından da Yeşu'nun İsrailoğullarına önder olarak görev yapmaya başladığını nakletmektedir. İlgili bölümden "O günden bu yana İsrail'de Musa gibi Rabbin yüz yüze görüştüğü bir peygamber çıkmadı."⁴⁸ ifadelerini alıntılamanın İbn Hazm, bu cümleleri söyleyen kişinin Hz. Musa olamayacağını belirtmektedir. Ona göre bu ifadeler Tevrat'ın değiştirildiğine kesin ve açık bir delildir. İbn Hazm benzer şekilde "Bugüne dek mezarının nerede olduğunu kimse bilmiyor."⁴⁹ cümlesinin, bu ifadelerin çok uzun bir müddet sonra kaleme alındığına yeterli bir delil olduğunu belirtmektedir.⁵⁰

Spinoza Tevrat'ta zikredilen ve Hz. Musa tarafından yazılan farklı metinlere dikkat çekmektedir. O, "Musa Rabbin buyruğu uyarınca sırasıyla yapılan yolculukları kayda geçirdi."⁵¹, "Rab Musa'ya, bunu anı olarak kayda geç dedi."⁵², "Rabbin Savaşları kitabında şöyle yazılıdır."⁵³, "Musa Rabbin bütün buyruklarını yazdı."⁵⁴, "Sonra antlaşma kitabını alıp halka okudu."⁵⁵ ve "Musa bu yasayı yazıp Rabbin Antlaşma

43 İbn Hazm, *Kitabu'l-fasl*, c. 1, s. 241.

44 *Çıkış*, 30: 22; 31:1; 33:11; *Tesniye*, 34-35. Bölümler.

45 Spinoza, *Theological-Political Treatise*, 8: 4, s. 121.

46 *Tesniye*, 34: 6.

47 Spinoza, *Theological-Political Treatise*, 8: 4, ss. 121-2.

48 *Tesniye*, 34: 10.

49 *Tesniye*, 34: 6.

50 İbn Hazm, *Kitabu'l-fasl*, c. 1, s. 285.

51 *Sayılar*, 33: 2.

52 *Çıkış*, 17: 14.

53 *Sayılar*, 21: 14.

54 *Çıkış*, 24: 4.

55 *Çıkış*, 24: 7.

Sandığı'nı taşıyan Levili kâhinlere ve bütün İsrail ileri gelenlerine verdi."⁵⁶ gibi ifadelerle Hz. Musa'nın yazdığı kitaplardan bahsetmektedir. Spinoza, Antlaşma Kitabı'nın bir celsede okunabilecek kadar kısa olduğunu belirtmektedir. Zira Tevrat'ın metnine göre Hz. Musa, bu kitabı insanlara okumuş, insanlar da denileni yapacaklarını belirtmişlerdir. Ayrıca Levili kâhinlere de belli özel günlerde bu metni halka okumalarını istemiştir.⁵⁷ Bu bilgilere dayanarak Spinoza şu sonuca ulaşmaktadır: Hz. Musa'nın yazdığı belirtilen Antlaşma Kitabı, bugün elimizdeki Tevrat değil, farklı bir kitaptır. Tevrat'ı kaleme alan şahıs, Tevrat adlı eserinin uygun yerlerine Antlaşma Kitabı'nı serpiştirmiştir.⁵⁸ Yine Spinoza'ya göre Tesniye Kitabı'nda yer alan "O gün Musa bu ezgiyi yazıp İsraililer'e öğretti."⁵⁹ ifadesinden Hz. Musa'ya atfedilen bir metin daha olduğunu öne sürmektedir. Spinoza, bütün Tevrat'ta Hz. Musa'ya ait olabilecek metinlerin, Antlaşma Kitabı ile bu ezgi olduğunu düşünmektedir. Ona göre Tevrat'ın yazarı Hz. Musa değildir ve akıl da böyle düşünmeyi gerektirmektedir.⁶⁰

Spinoza'nın bu tenkitleri benzer ifadelerle İbn Hazm'da da görülmektedir. İbn Hazm, Allah'ın Hz. Musa'ya emirler verdiğini Hz. Musa'nın da bunları kayda geçtiğini aktarmaktadır. O, konuyla ilgili Tesniye kitabında yer alan "Rabbin Antlaşma Sandığı'nı taşıyan Levililer'e şu buyruğu verdi: Bu Yasa Kitabı'nı alın, Tanrınız Rabbin Antlaşma Sandığı'nın yanına koyun. Orada size karşı bir tanık olarak kalsın."⁶¹ cümlelerine yer vermektedir. Yine Tesniye kitabından Hz. Musa tarafından yazılan bu antlaşma kitabının belirli günlerde halka okunması ve kralların okumasıyla alakalı bilgilere yer veren İbn Hazm, bu nüshanın sadece başkohenin yanında olduğunu ve bir celsede okunacak kadar kısa olduğunu belirtmektedir.⁶²

Spinoza, Tevrat'ın ardından Yeşu, Hâkimler, Samuel ve Krallar kitapları hakkında da incelemelerde bulunmaktadır. O, bu kitapların da içerdiği bilgiler ve kullanılan bazı ifadeler sebebiyle bugün kabul edilen yazarları tarafından kaleme alınmadığını iddia etmektedir. Yeşu Kitabı'nın Yeşu'nun ölümünden sonraki olayları anlattığını belirten Spinoza, bu metnin Yeşu tarafından yazılma ihtimalinin olmadığını belirtmektedir. Ayrıca ona göre, Yeşu Kitabı'nda yer alan "Kenanlılar bugüne kadar Efrayimoğulları arasında yaşayıp onlara ücretsiz hizmet etmek zorunda kaldılar."⁶³ cümlesi, bu metnin çok sonraları yaşayan birisi tarafından kaleme alındığını göstermektedir. Spinoza'ya göre eğer Yeşu herhangi bir kitap kaleme aldıysa bu, Sefer Yaşar⁶⁴ (Doğruluk Kitabı) adlı Yeşu kitabında zikredilen kitaptır.⁶⁵

56 *Tesniye*, 31: 9.

57 *Tesniye*, 39: 9-11.

58 *Spinoza, Theological-Political Treatise*, 8: 5, s. 123.

59 *Tesniye*, 31: 22.

60 *Spinoza, Theological-Political Treatise*, 8: 5, s. 124.

61 *Tesniye*, 31: 25-26.

62 İbn Hazm, *Kitabu'l-fasl*, s. 300.

63 *Yeşu*, 16: 10.

64 *Yeşu*, 10: 13.

65 *Spinoza, Theological-Political Treatise*, 8: 7, s. 125.

İbn Hazm da Tevrat'ın dışındaki kitaplar için farklı noktalarda eleştiriler getirmektedir. O, bazılarındaki gayr-i ahlaki ve itikadi açıdan sorunlu anlatımları eleştirirken bazı kitapları içeriği itibariyle incelemektedir. İbn Hazm, Yeşu kitabını da içerdiği bilgiler itibariyle incelemekte ve Yeşu tarafından yazılmış olma ihtimali olmadığını belirtmektedir. İbn Hazm'a göre Yeşu kitabı, Yeşu'dan çok sonraları yaşamış birisi tarafından kaleme alınmıştır. İbn Hazm, Yeşu'ya bu şekilde bir kitap indirilmediğini ve hatta kendisinin bu kitaptan haberi bile olmadığını belirtmektedir.⁶⁶

Spinoza'nın üzerinde durduğu hususlardan biri de Yahudi din bilginlerinin kendi kontrolleri altında bulunan ve fazla nüshası bulunmayan Tanah'ta kendi görüşlerine göre yorum tahrifinde bulunmalarıdır. Ona göre Yahudi din bilginleri metinleri kendi görüşleri doğrultusunda yorumladılar.⁶⁷ Bu konuda Spinoza bu kitapların tek kaleminden çıktığına şüphe etmemektedir. Ona göre bu kitapların yazarı Ezra'dır. Bu iddia kesin olarak ispat edilemese bile yazarın en azından Ezra'nın çağdaşı olması gerekir ki geçmişte yaşanmış olayları anlatabilsin. Spinoza'ya göre bu kitaplar içerdikleri bilgiler II. Mabed dönemine kadar olan olayları içerdiği için Ezra döneminden önce yaşamış birisinin bu kitapları kaleme almış olması kronolojik olarak mümkün değildir. Ezra kitabının verdiği "Ezra kendini Rabbin Yasası'nı inceleyip uygulamaya ve İsrail'de kuralları, ilkeleri öğretmeye adanmıştı."⁶⁸ şeklindeki bilgiler de bu kitapların yazarı olarak Ezra'nın en güçlü aday olduğunu göstermektedir.⁶⁹ Spinoza burada bir adım daha ileri giderek metnin Ezra başta olmak üzere din önderleri tarafından nasıl yorumlandığını ve halka nasıl sunulduğunu da Nehemya kitabındaki "Tanrı'nın yasa kitabını okuyup açıkladılar, herkesin anlamasını sağlayacak biçimde yorumladılar."⁷⁰ ifadesine dayandırmaktadır. Buna göre metne pek çok açıklama sokuşturularak halkın anlayacağı bir hâle dönüştürülmüştür. Yazarın olayları açıklamak için parantez içerisinde cümleler eklediğine⁷¹ de dikkat çeken Spinoza, bu açıklamaların, olayın yaşandığı dönemden uzun zaman sonra bu metni kaleme alan kişinin kendi dönemindeki insanların daha rahat anlaması için metne yaptığı eklemeler olduğunu belirtmektedir.⁷²

Spinoza'nın yukarıdaki iddiaları İbn Hazm'ın reddiyesinin en temel iddiasıdır. İbn Hazm da Tevrat'ın metninin değiştirildiğini, Tevrat'ın Hz. Musa'ya inen bir kitap olamayacağını eserinin pek çok yerinde belirtmektedir. O, Yahudi din bilginlerinin metinde istedikleri gibi oynama yaptıklarını, anlamlarını kendi istekleri doğrultusunda değiştirdiklerini ifade etmektedir. İbn Hazm'a göre Yahudi din bilginleri, Tevrat metnini kullanılan dilin ve literal anlamın imkân vermeyeceği şekilde kendi kafalarına göre yorumlayarak tahrif etmişlerdir.⁷³ Ona göre, Tevrat'ı kaleme alan kişi sürgün

66 İbn Hazm, *Kitabu'l-fasl*, s. 306.

67 Spinoza, *Theological-Political Treatise*, 7: 9, s. 105.

68 *Ezra*, 7:10.

69 Spinoza, *Theological-Political Treatise*, 8: 12, s. 127.

70 *Nehemya*, 8:8.

71 *Tesniye*, 2:10-12; 10:6-9.

72 Spinoza, *Theological-Political Treatise*, 8: 12, s. 128.

73 İbn Hazm, *Kitabu'l-fasl*, s. 305.

sonrası dönemde Babil sürgününden dönen Ezra'dır. Harun soyundan gelen bir kâtip olduğunu belirten İbn Hazm, Ezra'nın metinde pek çok kusur bulduğunu ve onları tas-hih ettiğini ifade etmektedir. İbn Hazm'a göre Ezra'nın Tevrat'ı yazması Yahudilerin Babil'den Kudüs'e dönmelerinden sonra gerçekleşmiştir.⁷⁴

Sonuç

İbn Hazm'ın Tevrat ve Yahudilik eleştirisi, birçok yönden reddiye geleneğinde istisnâî bir yere sahiptir. Ne öncesinde ne de sonrasında bu çalışma kadar ciddi ve ilmi bir metin kaleme alınmamıştır. Yahudilikten İslam'a geçtikten sonra Tevrat ve Yahudiler hakkında reddiyeler kaleme alan Yahudi müellifler bile İbn Hazm'ın reddiyesine nazaran çok yüzeysel konulara değinmişlerdir. İbn Hazm'ı diğer reddiyecilerden ayıran en önemli özellik Tevrat'ın metnine olan vukûfiyetidir. Bu anlamda onun, elindeki Tevrat çevirisini çapraz okumalarla çok yoğun bir şekilde mütalaa ettiği görülmektedir.

Tevrat tenkit geleneğinin öncüsü olarak kabul edilen Spinoza'nın üzerinde durduğu temel hususlar, ondan altı asır önce neredeyse aynı ifadelerle hem de çok daha fazla örnek ve farklı eleştirilerle İbn Hazm tarafından dile getirilmiştir. İbn Hazm, Tevrat eleştirisinde, günümüze ulaşan yazmaların ve metinlerin sağlıklı olup olmadığı (*textual criticism*) ve metin içindeki çelişkiler ve bağlantıları derinlemesine inceleme (*higher criticism*) çerçevesinde günümüz standartlarında akademik/ilmi bir metin ortaya koyarak Tevrat metnine olan vukûfiyetini göstermektedir. Bu anlamda İbn Hazm'ı, bugün Batı dünyasında müstakil bir ilmi disiplin olarak ele alınan Tevrat tenkit geleneğinin (*Biblical Criticism*) öncüsü olarak isimlendirmek hiç de abartı olmayacaktır. Yine altı asır evvel bunları yazan İbn Hazm değil de Spinoza olsaydı ve İbn Hazm da 1677 yılında ölseydi, muhtemelen İbn Hazm'ın bu çalışması Batı'daki ilmi çevrelerde intihal suçlamasından kurtulamayacaktı.

Kaynakça

- Aasi, Ghulam Haider, *Muslim understanding of other religions: An analytical study of Ibn Hazm's Kitab al-Fasl fi al-Milal wa al-Ahwa wa al-Nihal*, Doktora Tezi, Temple University 1987.
- Adam, Baki, "Tevrat'ın Tahrifi Meselesine Müslüman ve Yahudi Cephesinden Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36 (1997), ss. 366-374.
- Adang, Camilla, *Muslim Writers on Judaism and the Hebrew Bible*, Brill, Leiden 1996.
- Apaydın, Yunus, "İbn Hazm", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 20, İstanbul 1999, ss. 39-52.
- Bağır, Muhammed Ali, *Kutsal Kitap Eleştirisi (Doğuşu, Gelişimi ve Metotları)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2009.
- Brann, Ross, *Power in the Portrayal*, Princeton University Press, New Jersey 2002
- Freedman, David, "The Father of Modern Biblical Scholarship", *Journal of the Ancient Near Eastern Society* 19 (1989), ss. 31-38.

74 İbn Hazm, *Kitabu'l-fasl*, s. 298.

- Goldziher, Ignaz, "Ehli Kitaba Karşı İslam Polemiği-II", çev. Cihad Tunç, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 5 (1982), ss. 249-277.
- Habermann, Abraham Meir, "Samuel Ha-Nagid", *Encyclopaedia Judaica*, ed. Michael Berenbaum/Fred Skolnik, 2nd ed, vol. 17, Macmillan Reference, Detroit 2007, ss. 776-777.
- Hasanov, Eldar, "Metin Tahrîfi Bağlamında İbn Hazm'ın Tevrat'ı Eleştiri Metodu Üzerine", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35/2 (2008), ss. 113-132.
- Hirschfeld, Hartwig, "Mohammedan Criticism of the Bible", *The Jewish Quarterly Review*, 13/2 (1901), ss. 222-240.
- Jacobs, Martin, "Interreligious Polemics in Medieval Spain: Biblical Interpretation between Ibn Hazm, Shlomo Ibn Adret, and Shim'on Ben Semah Duran" *Gershom Scholem (1897-1982): In Memoriam*, c. 2, ed. Joseph Dan (Jerusalem Studies in Jewish Thought, 21; Jerusalem: Hebrew University, 2007), ss. 35-57.
- Kassis, Hanna E., "Critique of Scriptures: Polemics of al-Jahiz and Ibn Hazm against Christianity and Judaism", *Religious Apologetics-Philosophical Argumentation*, ed. Yossef Schwartz, Volkhard Krechss, Mohr Siebeck, Tübingen 2004, ss. 245-248.
- Meral, Yasin, "Yahudi Din Bilgini Şlomo ibn Adret'in İbn Hazm'a Reddiyesi: Mamar al Yişmael", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 28 (2012), ss. 45-59.
- Perlmann, Moshe, "Eleventh-Century Andalusian Authors on the Jews of Granada", *Proceedings of the American Academy for Jewish Research* 18 (1948-9), ss. 269-290.
- Porphyry's Against the Christians*, ed. R. Joseph Hoffman, Prometheus Books, New York 1994.
- Pulcini, Theodore, *Exegesis as Polemical Discourse*, Scholars Press, Atlanta 1998.
- Spinoza, Benedict de, *Theological-Political Treatise*, ed. and trans. Jonathan Israel, Michael Silverthorne, Cambridge University Press, New York 2007.
- Spinoza, Benedict de, *Teolojik-Politik İncelemeler*, çev. Kazım Arıcan, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012.
- Spinoza, Benedictus, *Teolojik-Politik İncelemeler*, çev. C. B. Akal/R. Ergün, Dost Yayınevi, Ankara 2008.
- Stroumsa, Sarah (1987), "From Muslim Heresy to Jewish-Muslim Polemics: İbn al-Râwandî's Kitâb al-Dâmigh", *Journal of the American Oriental Society*, 107/4 (1987), ss. 767-772.
- Tarakçı, Muhammet, "Tevrat ve İncil'in Tahrîfi ile İlgili Kur'an Ayetlerinin Anlaşılması Sorunu", *Usûl*, 2/2 (2004), ss. 33-54.
- Taş, Fatma Betül, *Samuel B. Yahya El-Mağribî, "İfhamu'l-Yehud" Adlı Eseri ve Reddiye Geleceğindeki Yeri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014.
- The Commentary of Abraham ibn Ezra on the Pentateuch*, vol.5: Deuteronomy, trans. Jay Shachter, Ktav Publishing House, New Jersey 2003.
- Turan, Süleyman, "Dinler Tarihcisi olarak İbn Hazm", *Milel ve Nihal*, 6/3 (2009), ss. 41-79.
- Yücedoğru, Zeynep, *İbn Hazm ve er-Red 'Alâ İbni'n-Nağrile el-Yehûdî İsimli Reddiyesinin Analizi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2009.